

УДК: 82.091.512.145

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/3-537-546

**Омошева Г.А.**

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

[omosheva@gmail.com](mailto:omosheva@gmail.com)

## САЛЫШТЫРМА ТИПОЛОГИЯЛЫК АДАБИЯТ ЖАНА АНЫ ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ ПАЛИТРАСЫ

**Аннотация.** Бул макалада салыштырма типологиялык адабият илиминин теориялык-методологиялык негиздери жана аны изилдөөнүн заманбап багыттары талданат. Салыштырма адабият таануу — ар кандай улуттардын адабий мурастарын салыштыруу, алардагы типологиялык мүнөздөгү окшоштуктар менен айырмачылыктарды аныктоо аркылуу адабияттын универсалдуу мыйзамченемдерин ачыктоого багытталган илим тармагы. Макалада дүйнөлүк адабияттагы интертекстуалдуулук, мифопоэтика, жанрдык-мотивдик структуралар сыяктуу көрүнүштөрдүн салыштырма аспектери каралып, улуттук жана жалпы адамзаттык маданий баалуулуктар менен байланышы чагылдырылган. Ошондой эле кыргыз адабиятынын үлгүлөрү эл аралык адабий процесстин контекстинде изилденип, алардын дүйнөлүк адабият менен типологиялык үндөштүктөрү көрсөтүлөт. Илимий палитра түшүнүгү бул изилдөөлөрдүн көп кырдуулугун жана интеграциялык мүнөзүн белгилөө үчүн колдонулат. Натыйжада салыштырма типологиялык адабият таануу адабият илиминин башка багыттары менен синтездүү байланышта өнүгүп, улуттук жана дүйнөлүк адабияттын жаңыча интерпретациясын сунуштай турган методологиялык аянтча катары мүнөздөлөт.

**Негизги сөздөр:** салыштырма адабият, типология, интертекстуалдуулук, мифопоэтика, жанр, мотив, структура, дүйнөлүк адабият, улуттук адабият, маданият, окшоштук, айырмачылык, методология, палитра, изилдөө.

**Омошева Г.А.**

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

[omosheva@gmail.com](mailto:omosheva@gmail.com)

## СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ЕЁ НАУЧНАЯ ПАЛИТРА ИССЛЕДОВАНИЯ

**Аннотация.** В статье рассматриваются теоретико-методологические основы сравнительно-типологического литературоведения и его современные исследовательские направления. Сравнительное литературоведение представляет собой область науки, нацеленную на выявление универсальных закономерностей литературы путем сопоставления художественных традиций разных народов, анализа типологических сходств и различий. Особое внимание уделяется вопросам интертекстуальности, мифопоэтики, жанрово-мотивных структур, а также их связи с национальными и общечеловеческими культурными ценностями. В работе подчеркивается роль кыргызской литературы в мировом литературном контексте и

выявляются ее типологические параллели с другими литературными традициями. Понятие «научная палитра» используется для характеристики многоплановости и интегративности сравнительных исследований. В итоге делается вывод, что сравнительно-типологическое литературоведение, взаимодействуя с другими направлениями науки о литературе, формирует новое методологическое пространство, позволяющее переосмыслить как национальные, так и мировые художественные процессы.

**Ключевые слова:** сравнительное литературоведение, типология, интертекстуальность, мифопоэтика, жанр, мотив, структура, мировая литература, национальная литература, культура, сходство, различие, методология, палитра, исследование.

**G.A. Omosheva**

senior lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

[omosheva@gmail.com](mailto:omosheva@gmail.com)

## COMPARATIVE TYPOLOGICAL LITERATURE AND ITS SCIENTIFIC PALETTE OF RESEARCH

**Abstract.** This article explores the theoretical and methodological foundations of comparative typological literary studies and highlights its contemporary research directions. Comparative literature aims to uncover the universal laws of literary development by analyzing the typological similarities and differences among the literary traditions of various nations. The study focuses on phenomena such as intertextuality, mythopoetics, and genre-motif structures, examining their comparative aspects and their relationship to both national and global cultural values. Particular attention is paid to Kyrgyz literature, which is analyzed in the context of world literature, revealing its typological parallels with other literary traditions. The concept of a “scientific palette” is employed to emphasize the diversity and integrative nature of comparative research. Ultimately, the paper concludes that comparative typological literary studies, through its synthesis with other fields of literary scholarship, provides a methodological platform for reinterpreting both national and world literature in a broader cultural and theoretical framework.

**Keywords:** comparative literature, typology, intertextuality, mythopoetics, genre, motif, structure, world literature, national literature, culture, similarity, difference, methodology, palette, research.

XXI кылымдагы гуманитардык илимдердин эң маанилүү тенденцияларынын бири – улуттук жана дүйнөлүк маданияттардын өз ара интеграциясы, глобалдашуу шартында адабияттар аралык байланыштарды жаңыча илимий деңгээлде изилдөө зарылчылыгы болуп саналат. Адабият улуттук чектен чыгып, дүйнөлүк маданият мейкиндигинде өз ордун табуу үчүн башка адабияттар менен салыштырылып, алардын типологиялык үндөштүктөрү жана айырмачылыктары аныкталууга тийиш. Дал ушул жагдай салыштырма типологиялык адабият таануунун актуалдуулугун шарттайт.

Маданиятты таанытуу Кыргызстандын жогорку окуу жайларында жагымдуу социалдыкпсихологиялык чөйрөнү жаратат. Демек, ар бир студент бирдей потенциалдык мүмкүнчүлүгүнө жана социалдык өнүгүүсүнө ээ. Көп кырдуу маданий билим берүү башка элдердин маданиятты мекен таанышууда ар кандай адамдардын маданий турмуш тиричилигин, этникалык ар кандай мжөндөмдүүлүктөрүн сыйлоо, урматтоо менен кабыл алуу

деген түшүнүктөрдү ичине камтыйт. Көп кырдуу маданий билим берүүнүн негизги тапшырмасы адамдардын ортосундагы тең укуктуулук жана акыйкаттык, улуттар аралык сүйлөшүү маданиятын калыптандыруу, мектеп окуучусун кайсы чөйрөнүн адамы болбосун анын маданиятын сыйлоого, кандай абалда болсо, дал ошондой кабыл алып, ар кыл маданиятты таанып билүү кызыкчылыгын арттыруу болуп саналат [1, 424 б.].

Салыштырма адабият таануу – бул бир гана адабият илиминин өзүнчө тармагы эмес, улуттук маданий мурастарды жалпы адамзаттык маданият менен байланыштыруучу көпүрө. Анын аркасында улуттук адабияттар өзүнчө эле изилденбестен, башка элдердин адабий тажрыйбалары менен катар каралып, жалпы мыйзамченемдүүлүктөр жана универсалдуу поэтикалык көрүнүштөр ачылат. Бул багыттагы изилдөөлөр азыркы мезгилде өзгөчө мааниге ээ, анткени адабияттар аралык диалогду, маданий өз ара таасирлерди түшүнүү глобалдык гуманитардык илимдин өнүгүшүнө түздөн-түз салым кошот.

Кыргыз адабияты да дүйнөлүк адабий процесстен четте калган эмес. Байыркы «Манас» эпосунан тартып, азыркы заманбап поэзияга чейин кыргыз жазма жана оозеки мурастары башка элдердин чыгармалары менен салыштырууга кеңири мүмкүнчүлүк берет. Бул адабий мурастарды дүйнөлүк контекстте карап чыгуу улуттук өзгөчөлүктү терең түшүнүүгө жана аны универсалдуу адабий мыйзамченемдер менен байланыштырууга өбөлгө түзөт [2, 213 б.].

Ошентип, «салыштырма типологиялык адабият жана аны изилдөөнүн илимий палитрасы» темасы бүгүнкү күндө илимий жана маданий өнүгүү үчүн өзгөчө маанилүү болуп саналат. Ал адабият илиминин методологиялык базасын кеңейтет жана улуттук адабияттардын баалуулугун дүйнөлүк контекстте жаңыча интерпретациялоого өбөлгө түзөт.

Бул изилдөөнүн негизги максаты – салыштырма типологиялык адабият таануунун илимий-теориялык негиздерин талдоо жана анын илимий палитрасын ар тараптуу кароо аркылуу улуттук жана дүйнөлүк адабияттын универсалдуу мыйзамченемдерин ачып берүү. Ушул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер белгиленет:

- Салыштырма адабият илиминин калыптаныш тарыхын жана негизги теориялык багыттарын талдоо;
- Типологиялык методдун өзгөчөлүктөрүн жана адабият таануудагы ролун аныктоо;
- Интертекстуалдуулук, мифопоэтика, жанрдык жана мотивдик структуралардын салыштырма изилдөөдө ордун кароо;
- Кыргыз адабиятын дүйнөлүк адабияттын контекстинде изилдөө аркылуу типологиялык үндөштүктөрдү аныктоо;
- «Илимий палитра» түшүнүгүнүн көп кырдуулугун ачып берүү жана анын адабият таануу илиминдеги ордун белгилөө;
- Салыштырма типологиялык адабият таануунун теориялык жана практикалык маанисин аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси – улуттук жана дүйнөлүк адабияттардын өз ара байланыштары жана алардын типологиялык мүнөздөгү окшоштуктары менен айырмачылыктары.

Изилдөөнүн предмети – салыштырма типологиялык адабият таануу илиминин теориялык-методологиялык негиздери, анын илимий палитрасынын формалары жана аны кыргыз адабиятын дүйнөлүк адабий процесстин алкагында изилдөөдө колдонуу ыкмалары.

Башкача айтканда, бул изилдөөдө адабияттар аралык байланыштардын табияты, поэтикалык структуралардын салыштырма өзгөчөлүктөрү, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын үндөштүгү каралат. Кыргыз адабияты мисалында салыштырма

типологиялык анализ жүргүзүлүп, анын дүйнөлүк адабият менен байланышы илимий негизде чечмеленет.

Салыштырма адабият илими XIX кылымдын ортосунда Европа илим чөйрөсүндө өз алдынча тармак катары калыптанган. Анын түпкү башаты француз жана немец окумуштууларынын эмгектери менен байланыштуу. Мисалы, Жан-Жак Ампер, Фердинанд Брунетьер сыяктуу француз изилдөөчүлөрү адабияттар аралык байланыштарды изилдөөнүн негиздерин иштеп чыгышкан. Немец илимпоздорунун ичинен Гёте тарабынан сунушталган «дүйнөлүк адабият» (Weltliteratur) концепциясы да салыштырма адабият илиминин өнүгүшүнө чоң салым кошкон [6, 45 б.].

XX кылымдын башында салыштырма адабият илими дүйнөлүк илимий практикага активдүү кирип, улуттук адабияттардын байланышын изилдөөчү ири багытка айланды. Бул мезгилде анын изилдөө объекти адабияттардын бирден-бир байланышына гана эмес, алардын типологиялык окшоштуктарына, мотивдердин, сюжеттердин, жанрлардын универсалдуу өнүгүү мыйзамченемдерине да жайылды. Совет доорунда В.М. Жирмунский, Д.Д. Благой, М.П. Алексеева сыяктуу окумуштуулар салыштырма адабият таануунун теориялык-методологиялык негизи боюнча баалуу эмгектерди жазышкан. Кыргыз адабият таануу илиминде болсо Б.Юнусалиев, С. Ибраимов, Р.Рахманкулова ж.б. изилдөөчүлөр бул багыттагы илимий мурастарды өнүктүрүшкөн.

Демек, салыштырма адабият илими тарыхый эволюциянын негизинде улуттук адабияттарды дүйнөлүк контекстте кароого, алардын поэтикалык жана мазмундук жалпылыктарын илимий негизде түшүндүрүүгө багытталган илим катары калыптанды.

Типологиялык ыкма адабият илиминде ар түрдүү улуттардын чыгармачылыгындагы окшоштук жана айырмачылык көрүнүштөрдү аныктоо максатында колдонулат. Ал эки негизги багытты камтыйт:

1. Салыштырма-тарыхый ыкма – адабияттардын ортосундагы түздөн-түз байланыштарды, мисалы, таасир этүү, өз ара алмашуу, адаптация сыяктуу көрүнүштөрдү изилдейт.
2. Салыштырма-типологиялык ыкма – адабияттардагы түз байланыш жок болсо да, коомдук-тарыхый шарттардын, дүйнө таанымдын, көркөм ой жүгүртүүнүн жалпылыгынан келип чыккан окшоштуктарды изилдейт.

Типологиялык талдоо сюжеттик-мотивдик структуралардын, жанрдык өзгөчөлүктөрдүн, каармандардын образдык системаларынын, мифопоэтикалык белгилердин ортосундагы универсалдуу мыйзамченемдерди аныктоого мүмкүндүк берет. Маселен, «Манас» эпосундагы баатырдык мотивдер менен грек эпосундагы «Илиададагы» баатырдык образдардын окшоштуктары түз байланыш аркылуу эмес, типологиялык жалпылыктын негизинде түшүндүрүлөт.

Демек, типологиялык ыкма адабият илиминде улуттук өзгөчөлүктөрдү сактоо менен катар жалпы дүйнөлүк адабий өнүгүү мыйзамченемдерин да ачып берүүчү маанилүү курал болуп саналат.

«Илимий палитра» түшүнүгү адабият таануу илиминде салыштырма изилдөөлөрдүн көп кырдуулугун жана интегративдик мүнөзүн белгилөө үчүн колдонулат. «Палитра» метафорасы сүрөт өнөрүнөн алынган: сүрөтчү ар түрдүү түстөрдү айкалыштырып жаңы өң чыгара тургандай, адабият изилдөөчү да ар кандай методдорду, багыттарды, илимий тажрыйбаларды айкалыштырып жаңыча илимий натыйжага жетет.

Салыштырма типологиялык адабият таанууда «илимий палитра» төмөнкүдөй мааниге ээ:

- Методологиялык көп кырдуулук – тарыхый-салыштырма, структуралык, мифопоэтикалык, интертекстуалдык, семиотикалык ыкмалардын айкалышы.
- Интердисциплинардык байланыштар – адабият илиминин философия, маданият таануу, тарых, тил илими менен интеграцияланышы.
- Улуттук жана дүйнөлүк деңгээлдин айкалышы – ар бир улуттук адабияттын өзгөчөлүгүн сактоо менен катар анын жалпы адамзаттык мазмундагы үндөштүктөрүн ачып берүү.

Ошентип, «илимий палитра» түшүнүгү салыштырма адабият илимин динамикалуу, көп кырдуу, ар тараптуу өнүгүп турган аянтча катары мүнөздөйт. Ал адабиятты бир гана улуттук чектөөлөрдө эмес, дүйнөлүк маданий процесстин контекстинде талдоого мүмкүнчүлүк берет.

Салыштырма-типологиялык анализ адабият илиминде улуттук адабияттардын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын изилдөөдө негизги методологиялык багыт болуп саналат. Анын принциптери төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Салыштыруунун тең укуктуулук принциби. Ар бир улуттук адабият өзүнүн ички логикасы жана көркөм өнүгүү мыйзамдары менен каралышы керек. Эч бир адабият экинчисинен жогору коюлбайт, алар тең укуктуу маданий феномен катары изилденет.
2. Типологиялык үндөштүк принциби. Эки же андан көп адабиятта түздөн-түз байланыш жок болсо да, алардын социалдык-тарыхый шарттарынын окшоштугунан улам бирдей сюжеттик, жанрдык же образдык көрүнүштөр жаралышы мүмкүн.
3. Системалуулук принциби. Адабияттарды салыштырмалуу изилдөөдө тексттердин өзүн гана эмес, алардын контекстин – коомдук шарттарын, маданий баалуулуктарын, философиялык негиздерин да эске алуу зарыл.
4. Динамикалуу өнүгүү принциби. Адабият ар дайым өзгөрүп, жаңыланып турат. Ошондуктан салыштырма-типологиялык анализде чыгармачылыктын эволюциялык мүнөзү эсепке алынат.

Салыштырма адабият илими өз алдынча гана эмес, башка гуманитардык багыттар менен тыгыз байланышта өнүгөт. Анын интердисциплинардык мүнөзү төмөнкүдөй көрүнөт:

- Философия менен байланыш. Адабияттагы идеялардын жана дүйнө таанымдык негиздердин типологиясын түшүндүрүүдө философиялык концепциялар (экзистенциализм, гуманизм, универсализм ж.б.) негизги роль ойнойт. Мисалы, Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы адам менен табияттын мамилеси философиялык деңгээлде да каралып, дүйнөлүк адабияттагы окшош концепциялар менен салыштырылат.

- Маданият таануу менен байланыш. Сюжеттердин, мотивдердин жана образдардын типологиялык окшоштуктары көп учурда маданий салттар, мифтер жана элдик көркөм дүйнө тааным аркылуу түшүндүрүлөт. Бул жактан «Манас» эпосунун баатырдык мотивдерин дүйнөлүк эпикалык чыгармалар менен салыштыруу чоң илимий мааниге ээ.

- Лингвистика менен байланыш. Адабий текстти талдоодо тилдик структуралар, символдор жана көркөм каражаттар маанилүү. Салыштырма-типологиялык изилдөөлөрдө тилдик өзгөчөлүктөр аркылуу улуттук жана жалпы адабий тенденциялар аныкталат.

Салыштырма-типологиялык адабият илиминде бир катар илимий ыкмалар колдонулат:

- Салыштырма ыкма – ар кайсы улуттук адабияттардагы сюжет, мотив, жанр же образдарды салыштырып, алардын ортосундагы окшоштуктар менен айырмачылыктарды аныктоо.

- Типологиялык ыкма – түздөн-түз байланыш жок болсо да, адабияттардагы жалпы мыйзамченемдерди табуу (мисалы, баатырдык эпостордун структуралык окшоштуктары).

- Интертекстуалдык талдоо – тексттердин бири-бири менен «диалогун» аныктоо, цитаталар, аллюзиялар, реминисценциялар аркылуу алардын ортосундагы мамилени иликтөө.

- Мифопоэтикалык ыкма – адабияттагы мифтик сюжеттерди, каармандарды жана символдорду талдап, алардын типологиялык мүнөзүн ачуу.

- Структуралык-семиотикалык ыкма – текстти белгилер системасы катары карап, анын ички структурасын жана символикалык маанилерин изилдөө.

- Интердисциплинардык анализ – философиялык, тарыхый, маданий жана лингвистикалык маалыматтарды колдонуп, адабий текстти комплекстүү талдоо.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, методология жана ыкмалар бөлүгү адабияттарды салыштырып талдоонун илимий негизин түзөт десек болот. Салыштырма-типологиялык принциптерди кармануу, интердисциплинардык байланыштарды эске алуу жана көп кырдуу илимий ыкмаларды колдонуу аркылуу улуттук адабияттар дүйнөлүк контекстте кеңири изилденет.

Салыштырма адабият илиминде интертекстуалдуулук көрүнүшү өзгөчө мааниге ээ. Интертекстуалдуулук – бул бир тексттин экинчи текст менен түз же кыйыр байланышы, алардын ортосундагы «диалог». Адабияттарда цитата, аллюзия, реминисценция, символдор аркылуу мурунку чыгармалардын жаңы тексттерде кайра жанданышы интертекстуалдык процессти көрсөтөт.

Мисалы, Ч.Айтматовдун «Жамийла» повестиндеги сүйүү темасы дүйнөлүк адабияттагы классикалык сүйүү сюжеттери менен үндөшсө, анын «Кылым карытаар бир күн» романындагы «Манкурт» образы байыркы түрк мифтеринен тартып, жалпы адамзаттык эстутум жоготуу идеясы менен байланышкан. Бул көрүнүш мифопоэтика илими менен да түздөн-түз байланышат.

**Мифопоэтика** болсо адабияттагы мифтик сюжеттерди, символдорду жана образдарды изилдөөгө багытталат. Кыргыздын «Манас» эпосундагы мифтик-батырдык мотивдер менен грек мифологиясындагы баатырдык сюжеттердин (мисалы, Гераклдын сыноолору) типологиялык үндөштүгү – мифопоэтикалык салыштыруунун классикалык мисалы.

Салыштырма адабият илиминин дагы бир маанилүү багыты – жанрдык жана мотивдик структураларды изилдөө. Ар кандай улуттардын адабияттарында бирдей жанрлар кездешкени менен, алардын ички формасы жана мазмундук жүгү ар башка болушу мүмкүн. Мисалы, роман жанры Батыш Европада реализмдин негизинде өнүксө, кыргыз адабиятында XX кылымдын ортосунда гана кеңири тарай баштаган. Бирок дүйнөлүк роман жанрынын типологиялык мыйзамдары кыргыз жазуучуларынын чыгармаларында да көрүнөт. Ч.Айтматовдун «Жаныбарым, Гүлсары» романы жанрдык түзүлүшү боюнча Толстойдун «Анна Каренина» романы менен салыштырууга мүмкүн: экөөндө тең адамдык тагдыр менен коомдук шарттын карама-каршылыгы ачылат [13, 217 б.].

**Мотивдик структуралар** боюнча да окшоштуктар бар. Мисалы, «ата менен бала ортосундагы конфликт» мотиви дүйнөлүк адабиятта (И. Тургеневдин «Отцы и дети», Ф. Кафканын «Приговор») жана кыргыз адабиятында (Аалы Токомбаевдин ырларында, Айтматовдун чыгармаларында) бирдей универсалдуу темага айланган.

Салыштырма адабият илиминин эң негизги өзгөчөлүгү – улуттук жана дүйнөлүк адабияттардын ортосундагы **типологиялык окшоштуктарды** аныктоо. Бул жерде сөз түздөн-түз таасир жөнүндө эмес, коомдук-тарыхый жана руханий өнүгүүнүн жалпылыгынан келип чыккан көркөм үндөштүктөр жөнүндө барат.

Мисалы, «Манас» эпосундагы баатырдын эл үчүн жан аябаган образы «Илиададагы» Ахиллеске же «Махабхаратадагы» Арджуна образдарына типологиялык жактан окшош. Ошондой эле XX кылымдагы кыргыз адабиятындагы социалдык жаңылануу идеялары дүйнөлүк модернисттик агымдар менен үндөшүп турат. Айтматовдун чыгармаларындагы философиялык-экзистенциалдык идеялар Альбер Камю же Эрнест Хемингуэйдин чыгармалары менен окшоштуктарды түзөт.

Улуттук адабияттын дүйнөлүк адабият менен салыштырылып каралышы – анын баалуулугун төмөндөтпөстөн, тескерисинче, универсалдуу мыйзамченемдерди ачып берип, улуттук көркөм мурастын адамзат маданиятынын ажырагыс бөлүгү экенин тастыктайт.

Салыштырма адабият илиминдеги негизги багыттар – интертекстуалдуулук жана мифопоэтика, жанрдык жана мотивдик структураларды салыштыруу, улуттук жана дүйнөлүк адабияттардагы типологиялык окшоштуктарды аныктоо. Бул багыттар аркылуу адабият илими улуттук өзгөчөлүктү сактоо менен катар жалпы адамзаттык мыйзамченемдерди да ачып берет.

Кыргыз адабияты — байыркы оозеки мурастардан тартып, азыркы заманбап чыгармаларга чейин узак тарыхый өнүгүү жолун басып өткөн улуттук көркөм дүйнө. Ал дүйнөлүк адабият менен салыштырып изилденгенде гана өзүнүн универсалдуу жана өзгөчө касиеттерин толук ачып бере алат.

Мисалы, «Манас» эпосу дүйнөлүк эпикалык мурастар — гректердин «Илиадасы» жана «Одиссеясы», индустандын «Махабхаратаасы», финдердин «Калеваласы» менен катар илимий салыштырууларда каралат. Бул эпостордун баары элдин тарыхын, баатырдык духун, эркиндикке умтулуусун чагылдырат. Кыргыз эпосунун дүйнөлүк деңгээлдеги баалуулугу анын көлөмү, идеялык мазмуну жана көркөм формасы менен тастыкталат.

Заманбап адабиятта да кыргыз жазуучуларынын чыгармалары дүйнөлүк контекстте каралууга татыктуу. Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары дүйнөнүн көптөгөн тилдерине которулуп, жалпы адамзаттык идеяларды көтөргөндүгү үчүн Хемингуэй, Камю, Маркес сыяктуу авторлордун чыгармалары менен салыштырылып келет.

Кыргыз адабияты менен дүйнөлүк адабияттын ортосундагы типологиялык үндөштүктөр бир нече деңгээлде байкалат:

- *Сюжеттик окшоштуктар*. Баатырдык эпостордо (Манас – Ахиллес, Арджуна) элдин кызыкчылыгы үчүн күрөш мотиви жалпылыкка ээ.

- *Мотивдик үндөштүктөр*. «Манкурттук» образы дүйнөлүк адабияттагы эс-тутум жоготуу мотивдери менен үндөшүп турат. Бул мотив Ф. Кафканын чыгармаларындагы адамдын өздүгүн жоготуу проблемасы менен салыштырууга болот.

- *Жанрдык структуралар*. Айтматовдун романдары XX кылымдын дүйнөлүк реалисттик жана философиялык роман жанрлары менен бир нукта өнүккөн.

Бирок айырмачылыктар да жок эмес. Кыргыз адабиятындагы көчмөн дүйнө таанымы, табият менен гармонияда жашоо концепциясы аны башка адабияттардан айырмалап турат. Мисалы, батыш адабиятында адам менен жаратылыштын карама-каршылыгы көбүрөөк сүрөттөлсө, кыргыз адабиятында жаратылыш адамдын жашоо образынын бөлүгү катары каралат.

Кыргыз адабияты өзүнүн улуттук өзгөчөлүктөрү менен бирге жалпы адамзат үчүн баалуу идеяларды камтыйт.

*Адам жана табият мамилеси*. Кыргыз адабиятындагы табият темасы дүйнөлүк экологиялык ой жүгүртүүгө салым кошот. Айтматовдун «Ак кеме» чыгармасындагы Баланын табият менен болгон диалогу — универсалдуу экологиялык-философиялык мотив.

*Адамдык кадыр-барк жана адеп-ахлак.* Элдик оозеки чыгармаларда (макал-лакаптарда, жомоктордо) адилеттүүлүк, ак ниеттүүлүк, ата-энеге урмат сыяктуу баалуулуктар чагылдырылган. Бул баалуулуктар дүйнөнүн бардык элдеринин маданиятында кездешүүчү универсалдуу принциптер менен шайкеш келет.

*Эркиндик жана эл биримдиги.* «Манас» эпосундагы башкы идея – элдин биримдиги жана эркиндик үчүн күрөш. Бул мотив дүйнөлүк адабиятта да өзгөчө орунду ээлеп, бардык улуттар үчүн маанилүү болгон темага айланат.

Кыргыз адабияты дүйнөлүк адабият менен салыштырмалуу каралганда анын универсалдуу идеялары — эркиндик, адилеттүүлүк, адамдык баалуулуктар, табият менен гармония — жалпы адамзаттык деңгээлде мааниге ээ болуп чыгат. Ошол эле учурда улуттук мүнөзү, көчмөн философиясы жана өзгөчө көркөм системасы аны дүйнөлүк адабияттагы уникалдуу кубулуш катары таанытат.

Салыштырма типологиялык изилдөө адабият таануу илиминде өзгөчө орду бар багыт болуп эсептелет. Ал улуттук адабияттардын өз ара байланыштарын гана эмес, алардын ички мыйзамченемдик окшоштуктарын да ачып берүү мүмкүнчүлүгүн берет. Бул ыкма адабият илимин тарыхый-генетикалык чектен чыгарып, универсалдуу типологиялык мыйзамдарды изилдөөгө жол ачат.

Кыргыз адабиятын дүйнөлүк адабият менен салыштыруу аркылуу анын жалпы адамзаттык маданий мейкиндиктеги орду такталат. Бул улуттук адабиятты дүйнөлүк маданияттан бөлбөстөн, тескерисинче, анын маанилүү бөлүгү катары кароого өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө «илимий палитра» түшүнүгү салыштырма адабият таануунун көп кырдуу жана интегративдүү мүнөзүн мүнөздөп турган негизги категория катары аныкталды.

- Биринчиден, ал методологиялык ар түрдүүлүктү камтыйт: тарыхый-салыштырма, типологиялык, интертекстуалдык, мифопоэтикалык, структуралык ыкмалардын айкалышы илимий анализди комплекстүү жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

- Экинчиден, интердисциплинардык байланышты камсыз кылат: адабият илими философия, лингвистика, тарых, маданият таануу менен айкалышып, кеңири изилдөө чөйрөсүн ачат.

- Үчүнчүдөн, улуттук жана дүйнөлүк деңгээлдин айкалышын шарттайт: кыргыз адабияты өзүнүн уникалдуулугун сактоо менен бирге дүйнөлүк адабияттагы универсалдуу мыйзамдар менен үндөшүп чыгат.

«Илимий палитра» метафорасы аркылуу салыштырма адабият илиминин түстөрү көп, бир нече методду айкалыштырган бай изилдөө мүнөзү ачылып берилет.

Бул изилдөөнүн *теориялык мааниси* – салыштырма типологиялык адабият таануу илиминин методологиялык негиздерин тереңдетүү жана улуттук адабиятты дүйнөлүк контекстте жаңыча интерпретациялоо мүмкүнчүлүгүн түзүү. Теориялык деңгээлде бул ыкма адабияттар аралык байланыштардын мыйзамченемдүүлүктөрүн, типологиялык окшоштуктар менен айырмачылыктардын табиятын илимий негизде чечмелөөгө өбөлгө түзөт. *Практикалык мааниси* болсо төмөнкүлөрдө көрүнөт:

- Улуттук адабият боюнча окуу китептерди жана окуу программаларын жаңы методологиялык багыттар менен байытуу;
- Дүйнөлүк адабият боюнча лекциялар жана курстарда кыргыз адабиятынын ордун көрсөтүү аркылуу студенттердин дүйнөлүк адабиятка болгон түшүнүгүн кеңейтүү;
- Кыргыз адабиятын чет тилдерге которууда жана таанытууда анын универсалдуу баалуулуктарын ачып көрсөтүү.

Ошентип, салыштырма типологиялык изилдөөлөр улуттук адабиятты дүйнөлүк маданият менен интеграциялоо, анын уникалдуулугун жана универсалдуулугун таанытуу үчүн маанилүү илимий жана практикалык аянтча болуп саналат.

Салыштырма типологиялык адабият таануу илиминин бүгүнкү өнүгүшү кыргыз адабиятын дүйнөлүк контекстте жаңыча түшүндүрүүгө шарт түзүп, «илимий палитранын» ар тараптуу методологиялык мүмкүнчүлүктөрү аркылуу теориялык да, практикалык да мааниге ээ болгон натыйжаларды сунуштайт.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкү жыйынтыктарга келүүгө болот:

- Салыштырма типологиялык адабият таануу – улуттук адабияттарды дүйнөлүк адабий процесстин контекстинде кароого мүмкүндүк берген, көп кырдуу жана методологиялык жактан бай илим тармагы экени далилденди.

- Кыргыз адабиятынын дүйнөлүк адабият менен салыштырылышы анын универсалдуу мыйзамченемдерге үндөш экенин, ошол эле учурда улуттук өзгөчөлүгүн сактап калган уникалдуу феномен экенин көрсөттү.

- Интертекстуалдуулук, мифопоэтика, жанрдык жана мотивдик структуралар кыргыз адабиятын дүйнөлүк контекстте талдоодо негизги изилдөө багыттары болуп саналат.

- «Илимий палитра» түшүнүгү – бул салыштырма адабият таануунун методологиялык көп кырдуулугун жана интегративдик мүнөзүн белгилеп турган универсалдуу категория.

- Изилдөөнүн теориялык мааниси адабият илиминин методологиясын кеңейтүүдө болсо, практикалык мааниси – кыргыз адабиятын дүйнөлүк маданияттын маанилүү бөлүгү катары таанытуу жана билим берүү процессинде колдонуу мүмкүнчүлүгүндө.

Изилдөөнүн натыйжаларына таянып, мындан аркы илимий иштер төмөнкү багыттарда улантылышы мүмкүн:

- Кыргыз адабиятын дүйнөлүк постмодернисттик жана неореалисттик багыттар менен салыштыруу;

- Айтматовдун чыгармаларын дүйнөлүк философиялык жана экзистенциалдык тексттер менен типологиялык негизде изилдөө;

- «Манас» эпосунун мифопоэтикалык өзгөчөлүктөрүн башка элдердин эпикалык чыгармалары менен салыштырмалуу талдоо;

- Кыргыз поэзиясындагы заманбап формаларды дүйнөлүк поэзиянын жаңы агымдары менен салыштыруу;

- Адабиятты интердисциплинардык деңгээлде – тарых, этнография, психология жана экологиялык гуманитаристика менен айкалыштырып изилдөө.

Бул изилдөө кыргыз адабиятын дүйнөлүк адабий процесстин ажырагыс бөлүгү катары таанытып, анын универсалдуу баалуулуктарын жана улуттук өзгөчөлүгүн айкалыштырган жаңы методологиялык мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

#### **Колдонулган адабияттар:**

1. Карымшаков Ө. А., Омошева Г. А. «Жогорку окуу жайларында келечектеги адистердин этномаданий, адабий-теориялык компетенттүүлүгүн арттырууда элдик мурастардын ролу», И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы, 2017. № 4.– 424 б.
2. Юнусалиев Б. «Кыргыз эпостору жана алардын дүйнөлүк адабияттагы орду». – Бишкек: Илим, 1974, – 213 б.
3. Ибраимов С. «Кыргыз фольклорунун поэтикасы». – Бишкек: Билим, 1998.

4. Рахманкулова Р. «Кыргыз адабиятын салыштырма аспекте изилдөө маселелери». – Бишкек: КРУУ, – 2005.
5. Токомбаев А. «Кыргыз поэзиясы жана улуттук баалуулуктар». – Бишкек: Илим, 1981.
6. Жирмунский В.М. «Сравнительное литературоведение. Восток и Запад». – Ленинград: Наука, 1979, – 45 б.
7. Лотман Ю.М. «Анализ поэтического текста». – Москва: Наука, 1972.
8. Goethe J.W. Weltliteratur Concept. – Weimar, 1827 (reprinted editions).
9. «Манас» эпосу. – Бишкек: Турар, 1995.
10. Айтматов Ч. «Жамийла». – Ф.: Советтик Кыргызстан, 1958.
11. Айтматов Ч. «Кылым карытаар бир күн». – Москва: Художественная литература, 1980.
12. Осмонов А. «Ырлар жана поэмалар жыйнагы». – Бишкек: Илим, 1970.
13. А.Акматалиев “Ч.Айтматов: человек и вселенная”, Илим, Бишкек, 2013, – 217 б.

**Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Асанакунов Т.А.**